

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-ийн төслийн гол өөрчлөлт, түүний үндэслэл, танилцуулга

2023.12.12

1. Цэц иргэний “үндсэн эрх” зөрчигдсөн тухай иргэний өргөдлийг хүлээн авч хянан шийдвэрлэхээр зохицуулав.

Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй 1997 оны Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль /цаашид “ҮХЦМХШАТХ” гэх/-д иргэдийг өөрт хамааралгүй ч Үндсэн хууль зөрчсөн асуудлаар мэдээлэл гаргах, өргөдөл гаргах эрхтэй байхаар зохицуулсан. Гэвч иргэдийн өргөдөл, мэдээлэл Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийг хамгаалах арга хэрэгсэл болж чадахгүй байгаа нь институтын зориулалтыг өөрчилж, ач холбогдлыг бууруулдаг.¹ Доктор А.Бямбажаргал “иргэдийн хувьд Үндсэн хуулийн цэцэд ямар нэгэн шат дамжлагагүйгээр шууд хандах эрхтэй боловч Цэцэд хандах асуудал нь гагцхүү түүний хяналтын объектоор хязгаарлагдаж буй нь өөрийн үндсэн эрх зөрчигдсөн гэх үндэслэлээр уг эрхээ Үндсэн хуулийн түвшинд хамгаалуулах боломжийг хязгаарлаж байна”² гэж дүгнэжээ. Цэцэд иргэн мэдээлэл гаргадгийг зохистой хязгаарлах, үүний оронд үндсэн эрх зөрчигдсөн асуудлаар Үндсэн хуулийн гомдлыг өргөдлийн хүрээнд харьяалуулах шаардлагатай гэдгийг судлаач, эрдэмтэн, хуульч нар дэмжиж, олон судалгаа хийж иржээ.³ Эдгээр судалгаанд Цэц үндсэн эрхийн маргааныг хянах шаардлагатай гэж үзэхдээ (1) иргэн өөрийн үндсэн эрх зөрчигдсөн гэж үзвэл Цэцэд өргөдөл гаргах эрхтэй байгаа нь Цэц үндсэн эрхийн маргааныг хянан шийдвэрлэх агуулгатай; (2) Цэц нь зөвхөн хийсвэр хяналтыг хэрэгжүүлэх нөхцөл байдал бий болж, улмаар Цэцийн шийдвэрийн үндэслэл, чанарт сөргөөр нөлөөлдөг; (3) иргэдийн үндсэн эрхийн маргааныг шийдвэрлэхгүйгээс Монголд үндсэн эрх ноцтой зөрчигдөж, эдгээр зөрчил Үндсэн хуулийг хэрэглэж шийдвэрлэгдэж чаддаггүй; (4) ердийн шүүх нь зөвхөн Үндсэн хуулиас бусад хууль хэрэглэж маргааныг шийдвэрлэдэг тул үндсэн эрхийн зөрчлийг Үндсэн хуулийн төвшинд хамгаалах боломжгүй байдагтай холбоотой гэж үзжээ.⁴

Иймд, Үндсэн хуулийн 64 дүгээр зүйл болон 66.1-т заасны дагуу Үндсэн хуулийн цэц нь “үндсэн эрх” нь зөрчигдсөн тухай иргэний өргөдлийг хянан шийдвэрлэх тухай 1992 оны Үндсэн хуулийн анхны үзэл баримтлалыг

¹ Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал* (2005), 123.

² А.Бямбажаргал, *Үндсэн хуулийн шүүхээр үндсэн эрхийг хамгаалах арга зам*, (2019), 408.

³ Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал* (2005); Ж.Амарсанаа, Д.Мөрөн, С.Болд, *Үндсэн хуулийн цэцийн чадавхыг бэхжүүлэх нь*; Н.Энхцэцэг, *Абстракт хяналт ба Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хяналтын систем: Харьцуулсан судалгаа*; А.Byambajargal, *A Study on the Problems and Improvement of Constitutional Review in Mongolia (Dissertation)*, (Seoul: Kookmin University, 2015); Ч.Энхбаатар, Том Гинсбүрг, П.Амаржаргал, М.Батчимэг, Ц.Даваадулам, О.Мөнхсайхан, Д.Солонго, *Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ* (УБ: Монгол Улсын Их Хурал, Нэгдсэн Үндэсний байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр, 2016); Д.Ганзориг, “Үндсэн эрхийн маргаан-Цэц шийдвэрлэх боломж, хандлага” (2017).

⁴ Мөн тэнд.

ҮХЦМХШТХ-ийн төсөлд тусгав. Ингэхдээ үндсэн эрхийн тодорхой зөрчлийг ердийн шүүхээр хянуулсны дараа уул эрх нь зөрчигдсөн хэвээр гэж үзсэн иргэн Цэцэд тус үндэслэлээр өргөдөл гаргаж, үндсэн эрхээ сэргээлгэх зохицуулалтыг ҮХЦМХШТХ-ийн төсөлд олон улсын сайн туршлагын дагуу тусгасан. Венецийн комиссоос хувь хүн зөвхөн үндсэн эрх нь зөрчигдсөн тохиолдолд л үндсэн хуулийн гомдол гаргах эрхтэй байвал зохино гэж зөвлөдөг.⁵ Өөрөөр хэлбэл, Цэц “тодорхой нэг зөрчил, маргаан (казус)-ыг ч мөн Үндсэн хуулиар зохицуулан хамгаалж, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх боломжтой байх хэрэгтэй.”⁶ Ингэснээр Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийг тодорхой тохиолдолд хэрэглэж, “шууд үйлчилдэг эрх зүй” болгох, Цэц иргэний үндсэн эрхийн баталгаа болох нөхцөл бүрдэх юм.

Үндсэн эрх зөрчигдсөн тухай өргөдлийг Цэц хүлээн авахаас өмнө урьдчилан хянан шийдвэрлэх буюу “...үндэсний эрх зүйн бүх шат дамжлагыг дүүргэсэн байх учиртай”⁷ тэр дундаа ердийн шүүхэд хандаж, эцсийн шийдвэр гарсан байх шаардлага тавигдахаар төсөлд тусгасан. Цэц шүүхийн шийдвэрийг хянах нь Үндсэн хуулийн 50.2-т “Улсын дээд шүүхийн шийдвэр шүүхийн эцсийн шийдвэр байх ...” гэж заасантай зөрчилдөхгүй юм. Энэ тухайд Цэц нь бусад шүүхийн хэрэглэсэн ердийн хуулийг бус, гагцхүү Үндсэн хуулийг хэмжүүр болгох бөгөөд шүүхийн мэргэжлийн алдааг засах шат дамжлага биш, харин төрийн эрх мэдлийн гурван салааны шийдвэрийг Үндсэн хуулийн дагуу хянах үүрэгтэй байгууллага болохын хувьд ийнхүү үндсэн эрхийн маргааныг хянаж буй юм. Түүнчлэн Улсын дээд шүүх нь зөвхөн ердийн хууль хэрэглэж маргаан шийдвэрлэж буй хүрээндээ л эцсийн шийдвэр гаргадаг. Харин Үндсэн хуулийг хэрэглэж, эцэслэн тайлбарлах монопол эрхийг дангаар эдлэх эрх бүхий цорын ганц байгууллага нь Цэц⁸ болохынхоо хувьд Үндсэн хуулийн хяналтыг шууд хэрэгжүүлэх бүрэн эрхтэй. Мөн, Үндсэн хуулийн 50.1.3-т Улсын дээд шүүх нь хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах талаар Цэцийн шилжүүлсэн асуудлыг хянан шийдвэрлэнэ гэж зааснаас үзвэл Улсын дээд шүүх нь Цэцээс үндсэн эрхийн маргааныг шийдвэрлэсний үндсэн дээр шилжүүлсэн асуудлыг хянан шийдвэрлэх чиг үүрэгтэйг Үндсэн хууль хүлээн зөвшөөрчээ. Иймд Цэц үндсэн эрхийн маргааныг хянан шийдвэрлэх зохицуулалт нь Үндсэн хуульд нийцнэ.

2. Цэцийг Үндсэн хуулийн шүүх болохын хувьд нь түүнд хандах эрх бүхий этгээд болон шийдвэрлэх маргааныг “хамаарлын зарчмын” хүрээнд томьёолов.

1997 оны ҮХЦМХШАТХ-аар Цэцийн харьяаллын аль ч маргаантай асуудлаар мэдээлэл гаргахыг иргэнд зөвшөөрсөн. Гэвч, (1) мэдээлэл нь тодорхой факттай холбоогүй тул Цэц хийсвэр хяналт хэрэгжүүлж, улмаар Үндсэн хуулийг тайлбарлаж, хөгжүүлэх боломжийг хумьдаг; (2) Цэц иргэний мэдээллээс үзэмжээрээ татгалзах боломжгүй тул Цэцийн ачаалал нэмэгддэг (зарим иргэн 60-80 удаа мэдээлэл ирүүлээд байна); (3) мэдээлэлд тухайн иргэний үндсэн эрх зөрчигдсөн байхыг шаарддаггүй тул улс төрийн болон бусад зүй бус нөлөөнд оруулахыг оролдох, хэт улс төржүүлэх эрсдэлтэй; (4) мэдээлэл нь иргэний

⁵ Венецийн комисс, *Хувь хүний үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх Шинэчилсэн тайлан*, CDL-AD(2021) 001 (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 14.

⁶ Ц.Сантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал* (2005), 45.

⁷ Мөн тэнд, 100.

⁸ Мөн тэнд, 102.

үндсэн эрх, эрх чөлөөг хамгаалах механизм болж чаддаггүй⁹ зэрэг сул талтай. Иймээс, эрх зүйт төртэй бусад улсад Үндсэн хуулийн шүүхэд мэдээлэл гаргахыг иргэнд зөвшөөрдөггүй, харин зөвхөн үндсэн эрх зөрчигдсөн асуудлаар л Үндсэн хуулийн шүүхэд өргөдөл гаргах эрхтэй байдаг.

Иймд ҮХЦМХШТХ-ийн төсөлд Цэцэд хандах эрх бүхий этгээдийг хамаарлын зарчмын дагуу тодорхойлж, өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтэд тавих шаардлагыг нарийвчилж тусгасан. Ингэхдээ иргэн өөрт хамааралгүй асуудлаар Цэцэд мэдээлэл шууд гаргах эрхтэй байсныг халж зөвхөн өөрийн үндсэн эрх зөрчигдсөн асуудлаар хандахаар тусгав. Харин мэдээллийн дээр дурдсан сөрөг нөлөөг багасгах зорилгоор иргэд өөрт хамааралгүй асуудлын хувьд Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль /цаашид “ЗХШХШТХ” гэх/-ийн сайн туршлагад¹⁰ үндэслэж тодорхой шаардлага хангасан нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалах эрх бүхий этгээд буюу ТББ, ХЭҮК-оор дамжуулан Цэцэд хандах боломжтой байхаар зохицуулсан. Үүгээрээ “Хүний эрхийг хамгаалах хандлагын үүднээс хянан шалгалт явуулсны дараа хүний эрхийг хамгаалах чиг үүрэгтэй байгууллага нь хууль тогтоомж, дүрэм журам, захиргааны ерөнхий актын Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх талаар асуудал тавих эрхтэй байх нь зүйтэй”¹¹ гэх Венецийн комиссын зөвлөмжийг нэвтрүүлж байна.

3. *Улсын Их Хурлын гишүүн (эсхүл тодорхой тооны гишүүн) Үндсэн хуулийн цэцэд хандаж болохоор тусгав.*

1997 оны ҮХЦМХШАТХ-д зааснаар Улсын Их Хурал /цаашид “УИХ” гэх/ нь Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх асуудлаар Цэцэд хүсэлт гаргах бүрэн эрхтэй ч үүнийгээ хэрэгжүүлж байгаагүй. Учир нь, хууль тогтоогч нэгэнт олонхоор баталсан хуулиа олонх нь өөрөө Үндсэн хууль зөрчиж байгаа эсэхийг шийдвэрлүүлэхээр Цэцэд өгнө гэдэг бодитой биш.¹² УИХ дахь олонх шаардлагатай гэж үзвэл Цэцэд хандахгүйгээр хууль тогтоомжийг өөрчлөх, хүчингүй болгодог. Мөн, бусад улсын сайн туршлагын дагуу Үндсэн хуулийн шүүх нь уул шүүхэд хандах эрхийг парламент дахь цөөнхөд эдлүүлэх замаар Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийг хангахад оролцуулдаг.¹³ Иймээс УИХ-д олгогдсон хүсэлт гаргах бүрэн эрхийг УИХ-ийн гишүүн эсхүл тодорхой тооны гишүүн Цэцэд тус асуудлаар хандаж болохоор хуулийн төсөлд тусгасан нь ардчилсан нийгэм дэх олонх, цөөнхийн тэнцвэрт байдлыг бий болгох ач холбогдолтой юм.¹⁴

4. *Цэцэд хандаж өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргахад хугацааны хязгаарлалт тогтоов.*

Одоо хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй ҮХЦМХШАТХ-д Цэцэд хандаж өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргахад хугацааны хязгаарлалтыг огт тусгаагүй.

⁹ А.Byambajargal, *A Study on the Problems and Improvement of Constitutional Review in Mongolia (Dissertation)*, (Seoul: Kookmin University, 2015), 118.

¹⁰ Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль (2016), 18 дугаар зүйлийн 18.3-т “нийтийн ашиг сонирхлыг төлөөлөх эрх бүхий этгээд нь гаргаж буй нэхэмжлэлийн шаардлага нь дүрмийн зорилгод нь нийцсэн байх, сүүлийн гурваас доошгүй жил тогтвортой үйл ажиллагаа явуулсан байх” зэрэг тусгай шаардлага тавьдаг байна.

¹¹ Венецийн комисс, *Хувь хүний үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх Шинэчилсэн тайлан, CDL-AD(2021) 001* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 21.

¹² Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал* (2005), 243.

¹³ Венецийн комисс, *Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2022CDL-PI(2020) 004* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 77.

¹⁴ Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал* (2005), 148.

Гэтэл, Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах хугацааг тогтоосноор тодорхой хугацааны дараа аливаа актын хүчинтэй байдалд халдах боломжгүй болдог тул энэ нь хууль зүйн тодорхой байдал (legal certainty)-ыг хангадаг.¹⁵ Иймд Цэцэд өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргах хугацааг бусад улсын сайн туршлага болон ердийн шүүхийн нийтлэг жишигт нийцүүлэн ялгамжтайгаар зохицуулав. Ингэснээр өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргах эрх бүхий этгээд Цэцэд хандахдаа илүү хариуцлагатай хандах, Цэцийн үр дүнтэй хяналтыг хэрэгжүүлэхээс гадна парламентаас баталсан хууль тогтоомжийг хүндэтгэх, түүний тогтвортой байдал, легитим шинжийг хангах ач холбогдолтой.

5. Цэцэд ирсэн өргөдөл, мэдээллийн анхны буюу хэлбэрийн шалгалтыг Ерөнхий бүртгэгч хийх тогтолцоог тусгав.

ҮХЦМХШАТХ-ийн дагуу Цэцийн дарга өргөдөл, мэдээллийг Цэцийн гишүүнд хуваарилж, маргаан үүсгэх эсэх асуудлыг нэг гишүүн дангаар шийдвэрлэж, гомдол гаргасан тохиолдолд Цэцийн бага суудлын хуралдаанаар шийдвэрлэж ирсэн. Харин ҮХЦМХШАТХ-ийн төсөлд Цэц нь үндсэн эрхийн маргааныг хянан шийдвэрлэх, маргаан үүсгэх эсэх асуудлыг Цэцийн бага суудлын хуралдаанаар шийдвэрлэдэг байхаар шинэлэг зохицуулалт тусгасан. Өргөдөл, мэдээллийг Бага суудалд хуваарилахаас өмнө урьдчилсан байдлаар Ерөнхий бүртгэлийн шүүлтүүр бий болгох нь Цэцэд хандаж буй иргэнийг чирэгдлээс хамгаалах, нөгөө талаас Цэцийн гишүүнийг шаардлагагүй ачааллаас хамгаалах боломжийг нэмэгдүүлнэ.¹⁶ Ерөнхий бүртгэгч нь хуульчийн зөвшөөрөлтэй, мэргэжлээрээ таваас доошгүй жил ажилласан байх бөгөөд Цэцэд ирсэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг хуульд заасан хэлбэрийн шаардлагыг хангаагүй тохиолдолд хүлээн авахаас татгалзаж, буцаах шийдвэр гаргах чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ. Гэхдээ “Үндсэн хуулийн шүүхийн ажилтны шийдвэрлэсэн өргөдлийг “буцаах” шийдвэрийн эсрэг гаргасан давж заалдах гомдлыг ... гурван шүүгчдийн бүрэлдэхүүн бүхий хороонд гаргадаг байх хэрэгтэй”¹⁷ гэж зөвлөсний дагуу, мөн манай улсын ердийн шүүхийн жишгийг харгалзан хүлээн авахаас татгалзах тухай ерөнхий бүртгэгчийн шийдвэрт гомдол гаргах эрхийг хуульчилж Цэцийн бага суудлын хуралдаанаар шийдвэрлэхээр заасан.

6. Маргаан хянан шийдвэрлэх хугацааг олон улсын жишигт нийцүүлэн тогтоов.

1997 оны ҮХЦМХШАТХ-д өргөдөл мэдээллийг урьдчилан шалгах хугацааг 14 хоног, Цэцийн хуралдаанд бэлтгэх хугацааг 30 хоног байхаар заасан нь маргааныг бүрэн гүйцэд, бодитой, үндэслэл бүхий шийдвэрлэх боломжийг хязгаарладаг гэж шүүмжлэгддэг. Нэг талаар, шийдвэр гаргахад хэт богино хугацаа олговол Үндсэн хуулийн шүүх чиг үүргээ бүрэн гүйцэд хэрэгжүүлэх боломжгүй болно. Нөгөө талаар, иргэний үндсэн эрхийг Үндсэн хуулийн шүүхээр үр дүнтэй хамгаалахын тулд хэт урт хугацаа зарцуулж болохгүй. Иймд Үндсэн хуулийн шүүх нь зохих хугацаанд шийдвэр гаргах үүргээ биелүүлэхийн сацуу онцгой тохиолдолд дээрх хугацааг сунгах боломжтой байх хэрэгтэй.¹⁸ Үүний

¹⁵ Венецийн комисс, *Хувь хүний үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх Шинэчилсэн тайлан*, CDL-AD(2021) 001 (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 24.

¹⁶ Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал* (2005), 168.

¹⁷ Венецийн комисс, *Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2022CDL-PI(2020) 004* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 92.

¹⁸ Венецийн комисс, *Хувь хүний үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх Шинэчилсэн тайлан*, CDL-AD(2021) 001 (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 48.

дагуу хуулийн төсөлд Ерөнхий бүртгэгч нь өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Цэцэд ирүүлснээс хойш 30 хоногийн дотор шаардлага хангасан эсэхийг шийдвэрлэх, бүртгэхээс татгалзсан хариуг маргагч эс зөвшөөрвөл 30 хоногийн дотор Цэцэд дахин хандаж болох, энэ тохиолдолд уул өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг ажлын таван өдрийн дотор Бага суудлын бүрэлдэхүүнд гардуулж бүртгэхээр зохицууллаа. Цэц маргааныг үүсгэснээс хойш 90 хоногийн дотор хянан шийдвэрлэх бөгөөд тухайн маргаан ээдрээ, төвөгтэй бол энэ хугацааг 90 хоногоор хоёр хүртэл удаа сунгаж болохоор заасан нь Монгол Улсын ердийн шүүхэд холбогдох процессын хууль¹⁹-ийн дэвшилтэд зохицуулалт төдийгүй бусад улсын сайн жишигт нийцэж байгаа юм.

7. *Цэц өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Бага суудалд хуваарилах, Бага, Дунд суудлын бүрэлдэхүүн, хуралдаан даргалагч, илтгэгч гишүүнийг томилох, маргааныг Дунд суудалд хуваарилах журамтай байх, уул журам нь урьдчилан мэдэх боломжгүй, санамсаргүй тохиолдлоор хуваарилах нөхцөлийг хангасан байхаар заав.*

1997 оны ҮХЦМХШАТХ-д маргаан хянан шийдвэрлэх бүрэлдэхүүнийг томилох, өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Цэцийн гишүүнд хуваарилах, бүрэлдэхүүнийг томилох асуудлыг Цэцийн дарга шийдвэрлэхээр хуульчилсан нь заримдаа үзэмжээрээ хандах, гишүүдийн ажлын ачаалал хэт ялгаатай болох, хараат бус байдалд нь нөлөөлөх эрх зүйн хийдлийг бий болгосон. Венецийн комиссоос “маргааныг танхимуудад хуваарилах эсхүл бүрэлдэхүүнд хуваарилахдаа нэг талыг баримтлуулахаас зайлсхийх тодорхой журамтай байх шаардлагатай. Иймд хэргийг автоматаар хуваарилах нь танхим эсхүл шүүгчийн мэргэшлийг тооцож чадах учир дээрх шаардлагад хүрэх хамгийн сайн арга”²⁰ гэж зөвлөдөг. Иргэдээс Цэцэд ирүүлсэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт болон бүрэлдэхүүнийг хуваарилахад тодорхой объектив шалгуур шаардлагатай²¹ бөгөөд энэ тухай хуульчлах нь Цэцийн гишүүдийн ажлын ачааллыг тэнцвэржүүлэх, хараат бус байдлыг хангах чухал алхам болно.

Олон улсын сайн туршлага болон Шүүхийн тухай хууль (2021)²²-д нэгэнт туссан дэвшилтэд зохицуулалтыг ҮХЦМХШТХ-ийн төсөлд тусгаж, өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Бага суудалд хуваарилах, Бага, Дунд суудлын бүрэлдэхүүн, хуралдаан даргалагч, илтгэгч гишүүнийг томилох, маргааныг Дунд суудалд хуваарилах журамтай байх, уул журам нь урьдчилан мэдэх боломжгүй, санамсаргүй тохиолдлоор хуваарилах нөхцөлийг хангасан байх, шаардлага хангасан программ хангамжийг ашиглахаар заасан. Ингэснээр эдгээр асуудлыг шийдвэрлэхэд үзэмж, дур зоргоор хандах боломжгүй болж, Цэцийн гишүүний хараат бус байдал, Цэцийн бие даасан, процессын шударга байдлыг нэмэгдүүлэх, Цэцийн гишүүдийн ажлын ачааллыг тэнцвэржүүлэх ач холбогдолтой.²³ Мөн маргаан үүсгэх эсэх асуудлыг Цэцийн нэг гишүүн дангаар

¹⁹ Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль (2016)-д хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг 60 хоногт шийдвэрлэх, шаардлагатай бол эхний удаа 30 хоногоор сунгах, хоёр дахь удаагаа 15 хоногоор сунгах, давж заалдах шатны шүүх гомдлыг хүлээн авснаас хойш 30 хоногийн дотор шийдвэрлэх, хяналтын шатны шүүх хэлэлцэх тогтоол гарснаас хойш 30 хоногийн дотор хэлэлцэхээр буюу үндсэндээ маргааныг 5 сарын хугацаанд хянан шийдвэрлэхээр зохицуулсан.

²⁰ Венецийн комисс, *Хувь хүний үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх Шинэчилсэн тайлан, CDL-AD(2021) 001* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 33.

²¹ Венецийн комисс, *Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2022CDL-PI(2020) 004* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 123.

²² Шүүхийн тухай хууль (2021)-ийн 19 дүгээр зүйл.

²³ Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал* (2005), 208.

шийдвэрлэдэг байсныг халж, бусад улсын сайн туршлагад үндэслэн Бага суудлаар гурван гишүүний бүрэлдэхүүнтэй шийдвэрлэхээр өөрчлөв.

8. *Цэцийн хуралдаан дууссанаас хойш хангалттай хугацаанд Цэцийн шийдвэр, түүний үндэслэлийг бичих боломж олгов.*

Цэц Үндсэн хуулийг хэрэглэхдээ хууль тайлбарлах аргыг оновчтой хэрэглэж, тэр дундаа Үндсэн хуулийг үзэл санааны хувьд тайлбарлаж, шийдвэрийн үндэслэлээ улам сайжруулбал Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах баталгаа бэхэжнэ.²⁴ Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хуулиар Цэц дүгнэлтээ ёсчилсноос хойш 24 цагийн дотор УИХ-д хүргүүлэхээр зохицуулж, хэт богино хугацаа өгч байгаа нь Цэцийн дүгнэлтийн үндэслэл хэт товч бичигдэхэд нөлөөлдөг. Иймд Цэцийн хуралдаан болсноос хойш 14 хоногийн дотор илтгэгч гишүүн эсхүл бүрэлдэхүүний томилсон өөр гишүүн шийдвэрийн үндэслэлийн төслийг боловсруулж, бүрэлдэхүүнд танилцуулах, бүрэлдэхүүн 14 хоногийн дотор Зөвлөлдөх хуралдаанаар уул төслийг хэлэлцэж бусад гишүүний саналыг тусган эцэслэх, шаардлагатай гэж үзвэл 14 хоногоор сунгах буюу үндсэндээ хоёр сарын хугацаанд шийдвэрийг эцэслэн бичихээр зохицуулсан. Энэ нь Цэцийн шийдвэр онолын түвшинд, ойлгомжтой, үндэслэл сайтай гарах боломжийг бий болгоход тусална.

Цэцийн гишүүн тусгай санал бичиж, хэвлүүлэх эрхтэй байхаар тусгасан. Учир нь тусгай санал нь ямар нэг шууд үр дагаваргүй ч Үндсэн хуулийн шүүхийн практикийг шинжлэх ухааны үндэслэл бүхий, шийдвэр гаргах ажиллагааг ил тод, нээлттэй болгох, шүүгч шийдвэр гаргахдаа хараат бус ажилласан гэдгийг баталгаажуулах ач холбогдолтой.²⁵ Мөн “Тусгай санал нь Үндсэн хуулийн шүүхийг сулруулдаггүй бөгөөд эсрэгээрээ олон тооны давуу талтай. Тусгай саналыг үргэлж шүүхийн шийдвэртэй хамтад нь хэвлэх шаардлагатай.”²⁶ Иймд тусгай санал нь Цэцийн гишүүний эрх тэгш, хараат бус байх баталгааг бүрдүүлэхэд чиглэсэн чухал зохицуулалт. 2021 оноос хойш Улсын дээд шүүхийн шүүгч тусгай саналаа хэвлүүлэх эрхтэй болсноор тус шүүхийн шийдвэрийн чанар, үндэслэлийг сайжруулахад эергээр нөлөөлж байна.²⁷

9. *Маргааныг хянан шийдвэрлэх үндэслэл, журмыг тодорхой болгов.*

Иргэд, эрх бүхий этгээдээс Цэцэд ирүүлсэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтэд тавигдах шаардлага, хүлээн авахаас татгалзах үндэслэл, маргааныг хянан шийдвэрлэх үндэслэл, журмыг тодорхой болгож ҮХЦМХШтХ-ийн төсөлд тусгав. Ийнхүү тусгахдаа Монгол Улсад үйлчилж буй процессын хуулийн сайн туршлага²⁸ болон Үндсэн хуулийн шүүхийн процессын олон улсын жишигт

²⁴ О.Мөнхсайхан, *Үндсэн хуулийн хяналт ба тайлбар: үндсэн эрх* (2022), 642.

²⁵ Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал* (2005), 158.

²⁶ Венецийн комисс, *Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2022CDL-PI(2020) 004* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 131.

²⁷ Шүүхийн тухай хууль (2021)-ийн 22 дугаар зүйлийн 22.6. 2023.12.12-ны өдрийн байдлаар Улсын дээд шүүхийн шүүгчид нийт 13 тусгай санал бичжээ.

²⁸ Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль (2017)-ийн хоёрдугаар бүлэгт хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны харьяалал, гуравдугаар хэсэгт хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны нийтлэг нөхцөлийг тусгайлан хуульчилсан; Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль (2002)-ийн нэгдүгээр хэсэгт хэрэг үүсгэх, хэргийн харьяаллыг тогтоох асуудлыг зохицуулж, хоёрдугаар хэсэгт нэхэмжлэлд тавигдах шаардлага, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмыг зохицуулсан; Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль (2016)-ийн хоёрдугаар бүлэгт шүүхэд нэхэмжлэл гаргах асуудлыг зохицуулж, зургадугаар бүлгээс арван тавдугаар бүлэгт хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмыг тус тус зохицуулсан байдаг.

нийцүүлэв. Ингэснээр Цэцийг Үндсэн хуулийн шүүхийн түвшинд хөгжүүлэх, түүний үйл ажиллагаа ил тод, нээлттэй байх, Цэцийн гишүүн хараат бус ажиллах, процессын шударга ёсыг хангах ач холбогдолтой юм.

Венецийн комиссоос “Үндсэн хуулийн шүүхээс аливаа шийдвэрээ дахин хянах нь зөвхөн онцгой тохиолдолд л зөвшөөрөгдөх ёстой”²⁹ гэж тайлбарласан байдаг. Үүний дагуу 1997 оны ҮХЦМХШАтХ-ийн маргааныг дахин хянан шийдвэрлэх үндэслэл журмыг өөрчилж УИХ-аас Цэцийн дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрөөгүй, өмнөх шийдвэрийн дагуу хүчингүй болгосон зохицуулалтыг агуулгаар нь дахин сэргээсэн, Үндсэн хуулийн тодорхой зүйл, заалтын талаарх Цэцийн эрх зүйн байр суурийг өөрчлөх, шинээр тогтоох шаардлага үүссэн гэж Дунд суудлын хуралдаанд оролцсон гишүүдийн гурваас доошгүй нь үзсэн маргааныг Их суудлаар хянан шийдвэрлэхээр зохицуулав. Ингэснээр тодорхойгүй, эрх зүйн хийдэлтэй байсан асуудлыг нэг мөр ойлгохоор нарийвчлан зохицуулав.

10. Маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцогчдын эрх зүйн байдлыг тодорхой болгож, Цэцийг үл хүндэтгэсэн, хуралдааны дэг зөрчсөн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагыг тусгав.

Цэц нь Үндсэн хуулийн шүүх болохын хувьд маргааны оролцогчдын эрх зүйн байдал, эрх, үүргийг тодорхой хуульчлах шаардлагатай байна. Энэ хүрээнд 1997 оны ҮХЦМХШАтХ-ийн дутмаг заалтыг өөрчилж, ШтХ болон ЗХШХШтХ-ийн сайн туршлагад нийцүүлэн маргааны оролцогчдын эрх зүйн байдал, эрх, үүргийг нарийвчлан хуульчилсан. Түүнчлэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргагчийн шаардлагаасаа татгалзах, Цэцийн гишүүнийг татгалзан гарах зэрэг асуудлыг тухайлан зохицуулсан онцлогтой. Мөн хууль зөрчсөн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагыг тодорхой тусгаж өгснөөр хэргийн оролцогчдын хариуцлагыг нэмэгдүүлсэн.

²⁹ Венецийн комисс, *Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2022CDL-PI(2020) 004* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 172.